

Jääajast jäävaheajani

Abe Kōbō „Daiyon kanpyōki” Agu Sisaski ja
Arkadi Strugatski tõlgetes

ALARI ALLIK

Nõukogude Liidu kasinates oludes mängis tõlkevalikute tegemisel suurt rolli teksti kättesaadavus – kohalikes raamatukogudes jaapanikeelseid teoseid enamasti polnud ja reisiltki oli neid rangete piirangute tõttu pea võimatu kaasa tuua. Ilmselt on see üks põhjuseid, miks ajal, kui jaapani kirjanduse ingliskeelsete tõlgete hulgas domineeris nn suur triumviraat – Tanizaki Junichirō, Kawabata Yasunari, Mishima Yukio¹ –, kes 1960. aastatel kõik kandideerisid Nobeli kirjanduspreemiale (Fowler 1992: 8), oli Eestis üks varasemaid jaapani keelest vahendatud proosateoseid 1966. aastal hoo-
pis Abe Kōbō keerukas ja uuenduslik ulmeteos „Neljas jääaeg” Agu Sisaski tõlkes („Daiyon kanpyōki” 第四間氷期, 1959, pealkirja täpsem tõlge oleks „Neljas jää-
vaheaeg”). Inglise keeles ilmus see E. Dale Saundersi tõlkes alles 1970. aastal peal-
kirja all „Inter Ice Age 4”. Lisaks lähteteksti kättesaadavusele mõjutas Abe Kōbō teose
kiiret avaldamist Loomingu Raamatukogus venekeelse tõlke olemasolu: „Четвертый
ледниковый период” oli 1965. aastal ilmunud kõigepealt ajakirja Smena numbrites
1–6 ja seejärel raamatuna Molodaja Gvardija kirjastuselt. Selle tõlkijaks oli tuntud
japanoloogist ulmekirjanik Arkadi Strugatski, kes oma isiklike eelistustega mõjutas
Nõukogude Liidus ilmunud kirjanduse mitmekesisust. Järgnevalt kaardistan põgu-
salt, kuidas Strugatski tõlkevalikud peegelduvad Sisaski tõlkes ja teose kohalikus ret-
septsioonis.

1965. aastal ilmus eesti keeles esimese jaapani keelest tõlgitud proosateosena Endō
Shūsaku „Meri ja mürk” („Umi to doku” 海と毒, 1957), mille saamisloo kohta võib
„Tõlkija hääles” avaldatud intervjuust Agu Sisaskiga lugeda, et teksti jaapanikeelsed
koopiad andis talle Leningradi ülikoolis õppimise ajal jaapani kirjanduse tõlkijana
tuntud professor Jevgenia Pinus, kes pidas loenguid klassikalisest jaapani kirjan-
dusest: „Need äratõmbed olid tehtud mingist Jaapani ajakirjast, kus see arvatavasti
järjejutuna oli ilmunud” (Jaanits 2019: 145). Aasta hiljem ilmunud Abe Kōbō „Neljas
jääaeg” sattus Sisaski kätte samamoodi juhuslikult: „Mingil ajal tudengipõlves tut-
vustasid mulle sõbrad, kellele ühiselamusse külla läksin, üht Jaapani tudengit, kes oli
ülikooli lõpetamas ja kodumaale sõiduks ettevalmistusi tehes oma raamatuid laiali
jagas. Nii ma selle sain.” (Jaanits 2019: 145)

Eesti kohalikus diskussioonis teadusliku fantastika üle kasutati Abe teost žanri-
kirjanduse positiivsete joonte ideaalse näitena, niisiis juhuslikke radu pidi lugejateni
jõudnud „Neljas jääaeg”, mille Jaapani kriitikud liigitasid „tõeliseks” või „puhtaks”

¹ Nimede kirjutamisel on järgitud jaapani tava, mille kohaselt perekonnanimi kirjutatakse ees-
nime ette.

kirjanduseks (*junsui bungaku* 純粋文学),² muutus eesti ulmekirjanduse arenguloo oluliseks osaks. Kuuekümnendatel mainiti äsja lugejate teadvusesse jõudnud Abe teost kõrvuti Aleksei Tolstoi ulmeromaaniga „Aeliita” („Аэлита”, 1923, e k 1930, tlk Alfred Kurlents), Stanisław Lemi jutustusega „Ijon Tichy kosmoserändude päevikud” (koostatud teostest „Księga robotów”, 1961, „Dzienniki gwiazdowe”, 1957, e k 1962, tlk Olev Jõgi), Ray Bradbury düstoopilise romaaniga „451° Fahrenheiti” („Fahrenheit 451”, 1953, e k 1959, tlk Hans Luik) ja Isaac Asimovi jutukoguga „Kadunud robot” („Little Lost Robot”, 1947, e k 1965, tlk Ain Raitviir). Tänu Sisaski kiirele tegutsemisele tõlkijana murti ulmet puudutavas diskussioonis välja tavapärasest inglise ja slaavi keeltest tõlgitud autorite ringist ning teadvustati üha selgemalt tulevikukirjanduse – kui kasutada Ain Kaalepi (1964: 642) mõistet – piirkondlikke eripärasid.

Sirbis ja Vasaras ilmus 1966. aastal kirjandusteadlase Oskar Kruusi ja informaatik Ustus Aguri väitlus, kus Abe romaan esineb kaaluka näitena teosest, mida tuleks käsitada väärtkirjandusena. Kruus, kes toetab igati teiste rahvaste kirjanduste tõlkimist, kuid nõuab valikute tegemisel rangust, liigitab „Neljanda jääaja” žanri poolest „allegoorilise laadiga” teoste hulka, „kus oleviku inimesele olulised probleemid projitseeritakse kas ajalisse või ruumilisse kaugusesse. Enamasti on need hoiatava iseloomuga teosed, mis hüperboolses vormis näitavad inimkonna tegevuse mõnda varjukülge ja sellest tulenevaid hädahoite” (Kruus 1966: 6). Aguri arvates jätvad aga sellised lihtsustavad määratlused teoste spetsiifilise iseloomu tähelepanuta:

Liigitus peab millekski kasulik olema, eelkõige andma tugipunkte niihästi žanri kui terviku spetsiifika mõistmiseks kui ka üksikteoste lahtimõtestamiseks. Selliste tugipunktide vajadust näitab O. Kruusi artikkel ise, milles TF-i [teadusliku fantastika] probleemid on aheldatud teadusliku usutavuse ja tõepärasuse külge [...]. Hoopiski jääb O. Kruusile märkamata žanrile sageli omane mitmeplaanilisus, mille heaks näiteks on kas või Abo Kobe [*sic!*] „Neljas jääaeg” – sotsiaalse utoopia-allegooria, mõtteeksperimenti (ennustusmasin!) ning psühholoogilis-filosoofilise fantastika keerukas sünteis. (Agur 1966: 3)

Seega on Aguri silmis Abe tõsiste ulmeteoste hea kirjandusliku taseme näide, mis vältib tarbe- või meelelahutuskirjandusele omast ühemõõtmelisust. Äsja eesti keeles kõigile kättesaadavaks tehtud tõsiseid teemasid käsitleva romaani toel oli kerge väita, et ulme ei ole pelgalt teaduslike saavutuste populariseerimiseks ega tulevaste

² Tuntud kirjanduskriitik Okuno Takeo leidis, et ulmeteose avaldamine ajakirjas Sekai on erilise tähtsusega: „Ameerikas peamiselt meelelahutusliku kirjandusena arenenud teadusliku fantastika alla paigutuv [jaapani] esimene tõsiseltvõetav mahukas teos avaldati kõige intellektuaalsemas haritud lugejatele suunatud ajakirjas. Ja autoriks polnud ei keegi muu kui puhta kirjanduse [*junsui bungaku*] viljelejana tunnustatud Abe Kōbō.” Okuno hinnangul oli ulme seni olnud peamiselt tõlkekirjanduse pärusmaa – sisukaid romaane või lühijutte jaapani autoritelt polnud kuigi palju ilmunud. Nii oli see teedrajav teos, mis tõstis kohaliku teadusliku fantastika puhta kirjanduse väärrikatesse kõrgustesse, sest selles käsitletavad probleemid paistsid korraga tõsised (*shiriasu* シリアス), kirjanduslikud (*bungakuteki* 文学的) ja filosoofilised (*shisōteki* 思想的). (Okuno 1964: 206–207)

arengusuundade ennustamiseks,³ vaid täidab kirjanduse peamist ülesannet: selgitab inimeksistentsi keerukat olemust.

Ei tohi ka unustada, et endiselt oli küllaltki levinud arusaam, et ulme on eelkõige laste- või noortekirjandus. Tuuli Kruusi (1975: 449) hinnangul sobib ulme hästi lastele, kes on „oma kujutluse ja intellekti arengu iseärasuste tõttu kõigele fantastilisele väga vastuvõtlikud”, aga ta rõhutab just „Neljanda jääaja” näitel, et osa teoseid on psühholoogilise sügavuse tõttu jõukohased pigem täiskasvanutele:

Psühholoogilises fantastikas, mõtteeksperimentis, annab fantastiline kujund võimaluse avada mingi uus maailmatunnetuse aspekt: asetatakse karakterid piirsituatsioonidesse põhimõttel „mis oleks, kui...”. Mõtteeksperiment on võimalik kõigi fantaasia-kujundite puhul. Eriti oluline on see funktsioon täiskasvanutele määratud kirjanduses (Kobo Abe „Neljas jääaeg”), ent põhimõtteliselt peaks see lastele samuti mõistetav ja nauditav olema. (Kruus 1975: 457)

Abe teos on Kruusi käsituses selgelt täiskasvanute kirjandus ja tõenäoliselt käib noorematele lugejatele üle jõu.

Omamoodi väike ime on see, et teos ei äratanud tsensorite tähelepanu. Kuigi Abe oli välja heidetud Jaapani kommunistlikust parteist⁴ ning teoses kirjeldatakse nõukogulikku helge tuleviku planeerimist pigem võimatu ülesandena, ei takistatud nähtavasti romaani ilmumist, mis tõestab taas, et 1960. aastatel said tõlkijad jõuda toimetusega kokkuleppele isegi selliste teoste avaldamises, mida varem oleks peetud ideoloogiliselt sobimatuks (Rudnytska 2022: 56).

Eeltoodu põhjal tekivad õigustatud küsimused: kas üldse ja millisel määral mõju-
tas Strugatski tõlge Agu Sisaski või eestikeelse väljaande toimetaja valikuid? Milline oli Strugatski mõju Abe populariseerijana Nõukogude Liidus ja väljaspool seda? Et vastust leida, peatun põgusalt venekeelse tõlke saamislool.

³ Sellele eksitusele on viimastel kümnenditel juhtinud tähelepanu Jaak Tomberg: „Kriitikud, kes ei pea ulmekirjandust tõsiseks kirjanduseks, on ulmekirjanduse ennustusliku rolli ekslikult teose kirjanduslikust väärtusest kõrgemale tõstnud [---]” (Tomberg 2004: 830).

⁴ Abe Kōbō soovis Jaapani kommunistliku partei (JKP) aktiivse liikmena kaasa aidata uue parema tuleviku kujundamisele, kuid oli samal ajal väga kriitiline Nõukogude Liidu tegevuse suhtes ja võitis 1956. aastal häälekalt sõna Ungari ülestõusu allasurumise vastu. JKP liikmena võitles ta 1951. aastal jõustunud rahu ja julgeoleku tagamise lepingu (*anzen hoshō jōyaku* 安全保障条約) vastu, millega anti Ameerika valdustesse Okinawa ja rajati sõjaväebaasid. Rahutuste tulemusel astus peaminister Kishi Nobusuke 1960. aastal tagasi, ära jäi samale ajale planeeritud USA presidendi Dwight D. Eisenhoweri visiit. Partei liikmetelt nõuti üha rangema ideoloogilise programmi järgimist, kuid 1961. aasta suvel levitasid Abe Kōbō, Noma Hiroshi, Takei Teruo ja teised traktaati nimega „Algatus partei reformiks tõeliste printsiipide ja revolutsiooni nimel”, kus nõuti, et kunst ja kirjandus ei oleks allutatud poliitikale, vaid oleks täielikult sõltumatud kommunistliku partei programmist (Kapur 2018: 213). Pärast manifesti esitamist visati Abe koos paljude kaasvõitlejatega JKP ridadest välja. Kuna Abe töötas Teshigahara Hiroshiga filmi „Lōks” („Otoshiana” おとし穴, 1962) kallal, siis ei osalenud ta selle intsidendiga seotud aruteludel ja distantseerus aktiivsest poliitilisest elust (Schnellbacher 2004: 243).

Arkadi Strugatski ja Abe Kōbō

1965. aastal Moskvast raamatuna ilmunud „Neljanda jääaja” järelsõnas kirjutab Strugatski pseudonüümi S. Berežkov all, et ta luges Abe romaani juba siis, kui see ilmus Jaapanis järjejutuna intellektuaalidest lugejaskonnale suunatud ajakirjas Sekai (‘Maailm’) 1958. aasta 7. numbrist 1959. aasta 3. numbrini (Abe 1958). Kuna Strugatski tõlge toetubki Sekais ilmunud esialgsele tekstiversioonile (vt Berežkov 2018 [1965]: 291), siis on venekeelne tekst mitmes lõigus täiesti erinev hilisemast ingliskeelsest tõlkest, mille E. Dale Saunders tegi põhjalikult toimetatud raamatuversiooni järgi (tõlgete erinevusest tuleb põhjalikumalt juttu allpool).

Vennad Arkadi ja Boriss Strugatski pidasid tihedat kirjavahetust ja säilinud on nende tööpäevikud, mis pakuvad lisaks kõigele muule huvitavat informatsiooni tõlketegevuse kohta. 18. aprillil 1964 kirjutas Arkadi vennale:

Armas Bob. [---] Ei mäleta, kas kirjutasin sulle juba, et hakkasin tõlkima Abe Kōbō „Neljandat jääaega”. Üsna sügav ja kummaline asi, sarnaneb millegi poolest Lemiga. Huvitav, seal teisel pool maakera kirjutades polnud tal ju Lemist aimugi, aga võta näpust... Ta on tark inimene, kommunist nagu Lem, filosoof nagu Lem, ja teadus-asjades pole ka loll... täpselt nagu Lem. Kas siin ei peitu mingi seaduspära? Kas „lemism” kirjanduses on juhuslik? Nii nagu Lem, kõrgub temagi üle teiste fantastika-autoritest kaasmaalaste sellega, et ei püüa lugejatele iga hinna eest muljet avaldada, vaid tahab eelkõige välja öelda seda, mida teiste vahenditega välja öelda pole võimalik. „Jääajas” kumab selgelt läbi juhtmõte: kaasaegsed, ärge kippuge mõistma kohut tuleviku üle! Isegi kui see ei vasta teie eelistustele, ärge kippuge seda tapma. Teie eelistustel pole tulevikus kohta. (Strugatski 2018: 500)

Tõlketöö käigus vaimustus Arkadi Strugatski Abe teosest üha enam. 20. juunil 1964 kirjutas ta taas vennale: „Armas Bob! [---] Tõlgin Abet. Päris hirmus raamatuke ikkagi. Selline haiglaslik rõhuv tunne, aga hästi kokku keeratud. Kogen nautingut.” (Strugatski 2018 [1964]: 509)

Positiivsetele kommunistlikele utoopiatele keskendunud Strugatskile võis rõhuvalt mõjuda Abe teose sünge arusaam tulevikust: miski ei pruugi kulgeda plaanipäraselt. Romaanis asuvad jaapani teadlased, kes saavad ennustusmasinate abil teada esseeisvast suurest ülejutusest, eraettevõtete abiga looma amfiibinimesi, kes maa-pealset tsivilisatsiooni uutes veelustes tingimustes edasi kannaks. Sündmuste arendes selgub, et allveeinimesed ei taju end maaelanike traditsioonide jätkajana, vaid sootuks uue tsivilisatsioonina, kelle emotsionaalne side kunagise maapealse eluga on peaaegu täielikult katkenud. Paraku ei osanud tulevikku projekteerides keegi prognoosida, et maa pealt vee alla liikudes leiab inimkonna arengus aset plahvatuslik transformatsioon, mille tagajärjed on ootamatud. Juri Lotman (2010: 50) on öelnud: „Plahvatuse moment pole ainult punkt, kus kujunevad uued võimalused, vaid ka teise reaalsuse loomise hetk, mälu nihutamise ja ümbermõtestamise aeg.” Pingutus luua inimest, kes uutes tingimustes jätkaks maismaal elanud inimeste harjumuspärast elu, luhtub, sest lahti hakkab rulluma uus tegelikkus. Selgub, et „nemad” pole

„meie”, nad pole need, kes kannaksid edasi senist pärandit. „Neljandas jääajas” on öeldud, et veeinimesed vaatavad tagasi maainimesele, justkui oleks ta tühipaljas asi: „Nad [allveeinimesed] on kummaliselt jäigad. Nende pilkude all tundub inimene iseendale „esemena.”” (Abe 1966: 162)

Seda väidet ilmestab muu hulgas veeinimeste muusikataju kirjeldus:

Võtame näiteks muusika... Andmete järgi põhineb see võnkumistel... Erinevate sagedustega võnkumised levivad vees ja võetakse vastu kogu keha pinnaga. Maaelanikel aga seisnes muusika õhu võnkumises ja nad ei tunnetanud neid võnkumisi mitte kogu kehaga, vaid tühiste organitega, mida nimetatakse trumminahkadeks. On loomulik, et nende muusika oli monotoonne ja primitiivne. (Abe 1966: 172)

Isegi kui kõik varasemad muusikateosed kataklüsmi järel säilivad, pole neil vee all elavate inimeste jaoks enam mingit mõtet. Kuna veealune inimene tajub vibratsiooni kogu keha pinnaga, on paratamatu, et õhu kaudu kõigest kõrvadeni kanduv muusika tundub talle äärmiselt ühekülgsena. Samuti puudub tal kogemus olukordadest, kus maa peal muusikat ette kanti. Ilmselt saaks Mozarti „Väikest öömuusikat” vee all kuidagi kuulata, kuid see kogemus poleks võrreldav maainimeste omaga, kes nautisid seda teost, šampuseklaas käes, kaunist loojangut vaadates ja roosiaias jalutades. Kogu senise muusikapärandi staatus allveeinimeste kogukonnas muutub täielikult. See on ületamatu lõhe, mis muudab varasema kultuuri uute veeolendite jaoks enamjaolt mõistetamatuks, kuigi tuleb arvesse võtta, et maiste inimestegi jaoks võib ootamatult väärtuslikuks muutuda miski alles retrospektiivselt. Oluline on niisiis mõista, et uutel inimestel on uued eelistused, mis ei lange kokku senistega. Revolutsioon muudab kõike.

Hilisemas raamatuversioonile kirjutatud järelsõnas, mis pole paraku jõudnud ei vene ega eesti väljaandesse, ütles Abe (1959: 249), et „tõeline tulevik avaldub teispoole kuristikku teatava „asjana” [*mono 物*], mis ei allu meie väärtushinnangutele”. Tulevikku ennustavatest masinatest kõnelev romaan räägib niisiis hoopis sellest, kuidas tulevikku ette aimata pole võimalik. Kuristiku eri kallastel asuvate olendite vastastikuse mõistmise võimetus – olevikuinimene ei näe tulevikku ja tulevikuinimene ei näe enam minevikku – kujuneb Abe teose peamiseks probleemiks, millega puutuvad kokku masinatelt saadud tulevikuvisioone tõlgendavad teadlased, sest masin kirjeldab tulevikku temasse sisestatud programmikaardi piirides ja vahendab seetõttu andmeid keeles, mis ei suuda täielikult teistsugust tulevikku kirjeldada.

Abe raamatu pessimism tuleviku planeerimise suhtes pole muidugi kooskõlas Nõukogude Liidus levinud arusaamaga, et tulevik on kavandatav. Kui 1957. aastal lennutati orbiidile Sputnik-1 ja 1961. aastal tegi esimesed sammud kosmoses Juri Gagarin, teatas Nikita Hruštšov enesekindlalt, et kommunism jõuab kätte 1980. aastal. Nõukogude Liidus levinud ideed, et kogu tulevik on ettenähtav, iseloomustab äärmuslikus vormis Vladimir Keleri populaarteaduslik teos „Homo sapiens – mõistusega inimene” („Homo sapiens: человек разумный”, 1964, e k 1968), kus ta eristab planeeritavat, ettenähtavat ja ettenähtamatut tulevikku: „[---] ettenähtava tuleviku taga laiub veel üks – printsiipsaalselt ettenähtamatu tulevik. [---] Ettenähtamatu

tulevik algab kaugelt ja ulatub lõpmatusse. Kuid mitte alati ei ole inimesed eraldatud sellest **läbipääsmatu kuristikuga**: aeg-ajalt võib ka see meie olevikku tungida.” (Keler 1968: 148–149; minu rõhutus – A. A.) Mida „paksemaks” saavad planeeritav ja ettenähtav tulevikukiht, seda väiksem on Keleri järgi ettenähtamatu tuleviku mõju. Lõpuks jõutakse ärevust ja riske vähendades maailmani, mis on „õiglane, rikas, inimestele mugav ja väga huvitav” (Keler 1968: 191).

Abe aga räägib läbipääsmatust kuristikust oleviku ja tuleviku vahel. „Neljandas jääajas” ei näe teadlased tulevikku ette sugugi selge pilguga, vaid saadud andmed on nende kirjelduskeele piiratus tõttu moonutatud. Arvutiekraanidel näevad nad tehisintellekti genereeritud simulatsiooni, mille puhul jääb lahtiseks, kui tihedalt on see reaalsusega seotud. Teost lugedes saab selgeks, et optimistlik tulevikuvision, mida propageerisid Nõukogude ideoloogid, ei pruugi olla midagi enam kui fiktsioon, millel pole tegelikkusega mingit seost.

Abe teoses peituv filosoofia võis olla oluline tegur, mille tõttu Strugatskite 1970. aastatel kirjutatud teosed kajastavad kommunistliku utoopia asemel üha düstoopilisemaid tulevikuvisiione. „Neljanda jääaja” tõlkimisega samal ajal töötasid nad teose „Tigu nõlvakul”⁵ esimese versiooniga „Rahutus” („Беспокойство”, 1965). „Tigu nõlvakul” on teos, kus seatakse küsimuse alla üks „kommunismi keskseid tõdesid, et progress, mida juhivad objektiivsed seadused, on alati inimlik, moraalne ning hea” (Simon 2004: 388). Revolutsioon ei pruugi viia positiivsete tulemusteni ning plahvatuslikud muutused võivad tuua kaasa vana tsivilisatsiooni hääbumise.⁶

Samal ajal ülistas Arkadi Strugatski „Neljanda jääaja” tõlke eessõnas ainsana „õigele teele” asunud Nõukogude Liitu, keda tulevikus miski ei ohusta. Selline ülistuskõne oli tollal tavaline ega väljendanud tõenäoliselt Strugatski isiklikke seisukohti:

Meie maailm liigub tupiku suunas, väidab autor. Kõrged ideaalid on unustatud, ühiskondlik areng peatunud, hingeelus valitseb küünilisus, pettumine, kõik muutused sisendavad õudu. See on lõpu algus, allakäigu algus. Aga, ütleb ta, vaadake kadedusega teistsuguse maailma poole, Nõukogude Liidu poole! See on paik, mida miski ei ohusta, kus keegi midagi ei karda, sest juba sajandi alguses asus ta õigele teele ja vaatab sellest ajast saati julgelt tulevikku! Ja seetõttu ei ähvarda teda ainsana katastroof, ainuüksi teda ei neela julmast tulevikust meie poole kihutavad tulikuumad lained,

⁵ Teose „Tigu nõlvakul” üks variant ilmus osaliselt Andres Ehini tõlkes pealkirja „Mets” all Loomingus Raamatukogus (1971).

⁶ Boriss Strugatski meenutas Leningradi ulmekirjanike seminaril 1987. aastal peetud loengus „Kuidas sündis „Tigu nõlvakul””, et nad ammutasid inspiratsiooni oktoobrirevolutsioonist, kus väärtushinnangud üleöö muutusid: „Proovige endale näiteks ette kujutada, kuidas kogesid maailma inimesed, kes enne revolutsiooni kujutasid endast KÕIKE, aga pärast revolutsiooni muutusid EIMISKIKS, inimesed, kes kuulusid privilegeeritud klassi. Lapsest peale teadsid nad, et maailm on loodud nende jaoks. Venemaa on loodud just neile ja nende elu saab olema erakordselt hea. Ja korraka variseb kogu see maailm kokku. Üleöö on kõik need harjumuspärased sotsiaalsed tingimused nagu peoga pühitud ja nende asemel kehtestatakse täiesti uued reeglid, mis on nende suhtes halastamatud ja erakordselt julmad.” (Strugatski 2022: 101) Kuigi loengus ei mainita otseseid seoseid Abe loominguga, tundub siiski, et „Rahutuse” kirjutamise ajal võis vendi revolutsiooni pahupoole peale mõtlema panna just Arkadi tõlketöö.

tulevikust, mis ei jäta meile maa peal kohta mujal kui eksponaatidena muuseumis. [---]

Tulevik ja ainult tulevik on ainus ja kõrgeim kohtumõistja oleviku üle. Kohtumõistja, kes on range ja äraostmatu. Et julgelt sellele kohtunikule silma vaadata, tuleb loobuda kujutlusest, justkui oleks väikekodanlik heaolu katkematu, tuleb kanda vastutust ning elada ja töötada sellest mõistmisest lähtuvalt. (Berežkov 2018 [1965]: 292–293)

Kindlasti aitas ideoloogiliselt korrektne eessõna teose ilmunisele kaasa ja uinutas tsensorite valvsust. Strugatski haarab kinni ölekõrrest, mida teoses pakub väide, et ennustusmasinad näevad tulevikku kommunismi võidukäiguna, aga jätab siinkohal märkimata, et Abe kirjeldab oma teoses posthumanistlikku ühiskonda, mille korraldus võib olla rajatud hoopis teistsugustele alustele. Kuigi tulevik võib olla teatud mõttes kommunistlik, tuleb seda mõtestada hoopis uuel moel, sest senised arusaamad rahvusest ja territooriumist muutuvad veealuses maailmas radikaalselt.

Teose järelsõnas kirjutab Abe (1959: 260): „Tuleviku mõistmiseks ei piisa tühi-paljast olevikus elamisest. Tuleb täie selgusega näha, et just argise kestmise näiliselt süütus korras seisnebki meie kõige suurem süü.” Abe ja paljud teised loovisikud, kes Jaapani kommunistliku partei tegevusega rahul polnud, kogesid omal nahal, kuidas poliitikat ellu viies projitseeritakse tulevikku hetkeolukorra kestmisest lähtuvat visandit, mis pole avatud radikaalsetele muutustele. Tulevikul ei lasta kunagi ilmuda oma tegelikus vormis, st nimetu ja kujutu „asjana”, mis inimeste visioonidele ei allu – ta on alati täis kritseldatud inimkonna olevikulisi plaane. Et aga tulevastele põlvedele julgelt silma vaadata, tuleks tuleviku määramatusega silmitsi olla ja küsida, kas me tegelikult teame, kuhu me teel oleme.

Kas „Neljas jääaeg” või „Jäävaheaeg 4”?

Arkadi Strugatski kirjeldab tõlke eessõnas, kui jahmatav tema jaoks oli Abe teose ilmumine Sekais:

Lugeja, kes 1958. aastal avas Sekai värske väljaande, oli rabatud. Ta leidis eest jaapani kriitikute poolt „puhta kirjanduse” esindajana kõrgelt hinnatud Abe Kōbō uue romaani. [---] Programmeerimine... ennustusmasinad... juhtpuldid – see on ju täielik ulme! Ärge saage valesti aru – lugejal pole midagi ulme vastu. See pole sugugi halb lugemine, kui eesmärk on meelt lahutada. [---] Aga et Abe! Ja veel ajakirjas Sekai! (Berežkov 2018 [1965]: 291)

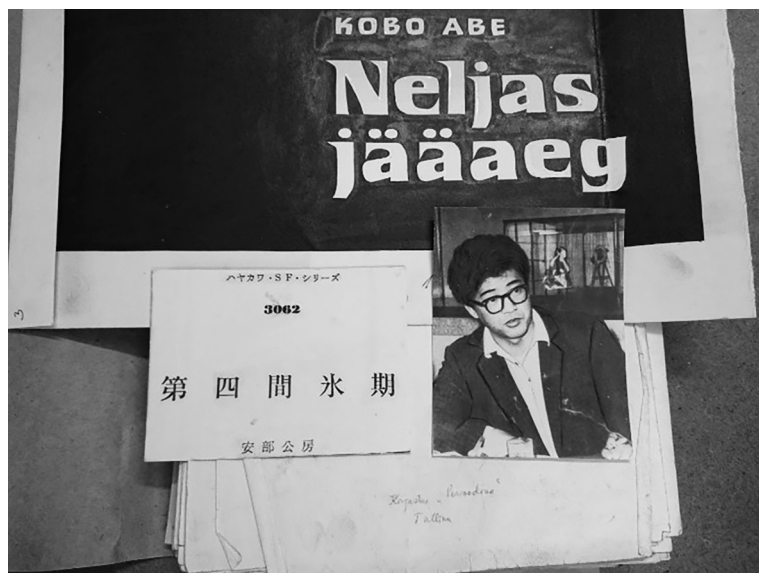
Strugatski esineb siin spetsialistist lugejana, kes on tutvunud Jaapani ulme-ajakirjade ja erinevate autoritega, ning kasutab võimalust pseudonüümi varjus kaitsta žanri, milles ta oli koos vennaga esimesi kirjanduslikke edusamme teinud. Kui uurida Arkadi Strugatski tõlgete nimekirja (vt ABSOS), võib järeldada, et pseudonüümi peamine eesmärk ongi eristada n-ö tõsise kirjanduse tõlkeid (Ueda Akinari, Ihara Saikaku, Akutagawa Ryūnosuke, Natsume Sōseki jt) meelelahutuslikust

žanrikirjandusest (Miyoshi Tōru, Isaac Asimov, Frederic Brown jt). Strugatski on tõlkinud kolm Abe teost: lisaks „Neljandale jääajale” ilmusid vene keeles „Totaloskoop” („Тоталоскоп”, 1964 („Kanzen eiga” 完全映画)) ja „Täpselt nagu inimene” („Совсем как человек”, 1968 („Nigen sokkuri” 人間そっくり)) – kõik need avaldas ta pseudonüümi all.

On kummaline, et Strugatski on otsustanud teose peakirja „Daiyon kanpyōki” tõlkida „Neljandaks jääajaks”, mitte „Neljandaks jäävaheajaks” või „Jäävaheag 4-ks”, eriti kuna mõisteid *jääaeg* ja *jäävaheaeg* on Sekais lugejatele selgitatud. Ajakirjas ilmunud teksti alguses on sissejuhatus: „Üürikese miljoni aasta jooksul on juba aset leidnud neli jääaega ja kolm jäävaheaga. Ajastud pole olnud sugugi kestvad. Meri ja maa vahetasid kohti, inimahvid andsid teatepulga edasi ürginimestele, ürginimesed omakorda nüüdisinimestele. Näib, et kõik on tsükliline. Mis meid tänapäeval ees ootab?” (Abe 1958) Samasuguse selgituse leiab järgnevast numbrist, kus tekstikasti sees tehakse kokkuvõtte senistest sündmustest. Strugatski kas ei märganud seda selgitust või otsustas teadlikult teistsuguse valiku kasuks, sest oma tõlke eessõnas tunnistab ta, et „teose peakiri on mõnevõrra veider” (Berezkov 2018 [1965]: 291). Oletatavasti oli Strugatskil olemas Iwanami kirjastuse seletav sõnaraamat „Kōjien” 広辞苑 või mõni teine seletav sõnaraamat, kuid Nikolai Konradi jt koostatud „Suurest jaapani-vene sõnaraamatust” (1970) poleks abi olnud, sest sõna *kanpyōki* 'jäävaheag' see teos ei sisalda. Kuna 1960-ndatel polnud nõukogude toimetajad tihti-peale jaapani keelt oskavad spetsialistid, siis polnud neist suuremat abi, kui tõlkijal midagi kahe silma vahele jäi. Huvitav on ka see, et ei tõlkija ega toimetaja mõelnud kordagi, miks teoses räägitakse jääpankade ja lõikava külma asemel hoopis kliima soojenemisest ja veelustest vulkaanipursetest. Toon siinkohal näiteks lause teose teisest lõigust, mis kirjeldab üleujutuse algust: „Peagi tuhmus magma matjas läige ja ainult päratu suur, metsikult pulbitsev ning üha paisuv aurussammas surus end hääletult, aga visalt läbi määratseva mudapilve” (Abe 1966: 7). Sellised kirjeldused oleks võinud anda märku, et peakirja tõlkimisega on midagi valesti läinud.

Arkadi Strugatski pealkirjavariant kinnistus Nõukogude Liidus ja isegi kaugemal: Ungaris ja Jugoslaavias. Lätikeelne tõlge pealkirjaga „Ceturtais ledus laikmets” („Neljas jääaeg”) ilmus 1967. aastal kuuenda raamatuna sarjas „Fantastikas Pasaulē” („Fantastikamaailmas”). 1969. aastal ilmunud armeeniakeelne tõlge järgib samuti Strugatski pealkirjaeeskuju. Ungariskeelne tõlge „A negyedik jégkorszak” („Neljas jääaeg”) ilmus kuulsas sarjas „Kozmosz Fantasztikus Könyvek” 1969. aastal (selle tiraaž oli 18 500, mis jääb üllataval kombel veidi alla eesti trükiarvule 21 000). Jugoslaavias 1979. aastal ilmunud serbiakeelne tõlge „Četvrto međuledeno doba” tähendab samuti „Neljandat jääaega” ning on arvatavasti valminud Strugatski eeskujul. Venekeelse tõlke ilmumine tõi kaasa teksti plahvatusliku leviku ja populaarsuse mitmetes riikides. Sellest kirjutab kirjanduskriitik Okuno Takeo 1974. aastal Abe romaani uustrüki järelsõnas:

Nõukogude Liidus avaldatud „Kaasaegse ulme raamatukogu” [„Библиотека современной фантастики”] sarjas on [Abe romaan] teine köide kohaliku Jefremovi „Andromeeda udukogu” järel ning tema teost on müüdnud mitusada tuhat

Pilt 1. EKM EKLA, f 283, m 360:1, l 3

eksemplari, mis tõendab, et see on kirjanduslik meistriteos, mis ületab tänapäevase ulmekirjanduse taset ja on leidnud seetõttu laialdast tõlkimist ja head vastuvõttu eri riikides. (Okuno 1974: 483)

Abe, kes oma teost hiljem põhjalikult toimetas ja sõnastas ümber keskseid löike, oli venekeelse tõlke varase ilmumiseiga kursis ja kohtus isegi Moskvast Arkadi Strugatskiga, aga ilmselt ei osanud ta ette aimata, et just Sekais ilmunud algse kuju põhjal tehtud venekeelne tõlge mõjutab tema teose retseptiooni isegi väljaspool Nõukogude Liitu. Abe toimetatud versiooni põhjal ilmunud E. Dale Saundersi ingliskeelne tõlge (1970) ja selle eeskujul valminud tekstivariandid (nt soomekeelne „Väljääkausi 4” tõlgiti inglise keelest 1972. aastal) määrasid hilisema lääne retseptiooni raamatule, mis oli selleks ajaks Ida-Euroopas eri keeltes juba laialt levinud.

Eestikeelsest tõlkest

Kuigi Loomingu Raamatukogus ilmunud „Neljanda jääaja” pealkiri viitab Strugatski tõlke mõjule, on tõlkimise aluseks olnud 1964. aastal ilmunud Hayakawa kirjastuse ulmesarja („A Hayakawa Science Fiction Series”) 3062. köide – Abe toimetatud hilisem tekstiversioon. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on säilinud autori foto, mis on tehtud 1964. aasta trüki tagakaanel ilmunud pisikesest küllaltki halva kvaliteediga fotost (vt pilti 1), ja pealkirja märgid, mis on samuti kopeeritud samast teosest (pöörakem tähelepanu arvule 3062). Seega võib olla kindel, et Hayakawa kirjastuse köide oli Loomingu Raamatukogul olemas. See on küllap seesama juhuslikult Sisaski kätte sattunud eksemplar, millest oli juttu käesoleva

artikli alguses. Tõlget Hayakawa väljaandega võrreldes selgus aga, et eestikeelne tekst järgib ikkagi ajakirjas Sekai ilmunud varast versiooni, mille andis raamatuna välja Kōdansha kirjastus 1959. aastal.

Alljärgnevates näidetes toon poolpaksus kirjas esile kohad, mis näitavad selgelt, et 1966. aastal ilmunud eestikeelne tõlge pole valminud Hayakawa versiooni (1964) põhjal, ja käsitlen mõningaid sõnastuslikke eripärasid, mis seovad eestikeelse teksti venekeelse tõlkega. Abe teose Hayakawa kirjastuse variandis olevate erinevuste väljatoomiseks kasutan enda tehtud tõlkeid ja toon näiteid sama väljaande põhjal valminud Saundersi tõlkest „Inter Ice Age 4” (1970).

Järgnev näide teose neljandast peatükist illustreerib tüüpilisi erinevusi ajakirja- ja raamatuversiooni vahel. Teadlasest peategelasele helistab ajakirjanik, et küsida kommentaari Nõukogude teadlaste edusammude kohta:

„Räägitakse, et see „MOSKVA-2” on juba ennustanud. Ta kuulutab, et tulevik on ilmtingimata kommunistliku ühiskonna päralt . Ah? Mida teie, sensei, selle kohta ütlete?” (Abe 1966: 14)	„Kas te olete juba kuulnud Moskva-2 ennustust? Ta olevat teatanud, et lähema 32 aasta jooksul sünnib esimene kommunistlik ühiskond ja viimane kapitalistlik ühiskond variseb põrmu 1984. aastal . Sensei, mida teie selle kohta arvate?”
「そのモスクワ2号ですね、さっそく、予言したんだそうですが、 <u>未来はかならず、共産主義社会になる</u> っていうんです。先生、いかがでしょう……？」 (Abe 1959: 15)	「モスクワ2号の予言お聞きになりましたか？なんでも三十二年以内に、 <u>最初の共産主義社会が実現し、八四年頃に最後の資本主義社会が没落する</u> だろうっていうんですが、先生、いかがでしょう……？」(Abe 1964: 17)

Abe on hilises variandis teksti lisanud lause, mis asendab umbmäärase väite, nagu oleks tulevik kommunistlik, palju täpsema masinale omase ennustusega 32 aasta jooksul aset leidvate muutuste kohta. Ühtse üleilmse kommunismi asemel räägitakse erinevatest kommunistlikest ja kapitalistlikest ühiskondadest. Lisaks tor-kab silma aastaarv 1984, arvatavasti viide George Orwelli samanimelisele teosele. Nagu Orwell, on ka Abe veendunud, et sõnadel on oluline roll ühiskonna mõtestamisel – masingi suudab tulevikust rääkida ainult nende mõistete toel, mis on tema programmi sisestatud. Kuna Abe romaanist selgub, et veeinimeste keel on sootuks teistsugune kui senine inimkeel – nende kommunikatsioon põhineb morsekoodil, mida antakse edasi hammaste naksutamise ja nipsudega –, siis tekib õigustatud küsimus, kas sõna *kommunism* üldse kirjeldab nende ühiskondlikku elu. Masin räägib tulevikust tavapärase sõnadega ega suuda anda edasi veeinimeste spetsiifilist maailma.

Lisaks seob ülaltoodud Sisaski tõlke näidet Strugatski variandiga venekeelsele tõlkele omane familiaarne toon. Sisaski tõlke küsimus: „Ah? Mida teie, sensei, selle kohta ütlete?” kõlab kokku Strugatski lahendusega: „Какое? Что вы об этом думаете, сэнсэй?” („Kuidas on? Mida te sellest arvate, sensei?”; Abe 1965: 21), kuid jaapani keeles on tekst viisakas: „Sensei, ikaga deshō...?” („Sensei, mida teie sellest arvate?”) ning sõna *ah* (vn *каково*) vastet seal ei esine. Küsisõna *ikaga* 'mida, kuidas' kasutatakse enamasti pöördumisel võõra või väarika inimese poole. „Ah?” mõjub seetõttu üllatavalt järsu küsimusena, mis pole kooskõlas jaapani teadlaskogukonna

tavapärase suhtlusstiiliga. Paistab, et Strugatski oli küllaltki kodustav tõlkija, kes pidas tähtsaks teksti loetavust: „Japanoloogist tõlkijat eristab inglise keelest tõlkijast see, et ta peab ise „looma” ja valima teosele vajaliku stiili. Originaal võib ainult osutada teksti raskusastmele ja – parimal juhul – anda vihje, milliste lausetega tõlkida, kas pikkade või lühikestega.” (Strugatski 1985) Nii vannuvadki teadlased tema tõlkes kurja ja mõjuvad kohati venepäraselt nagu teadlased Borissiga kahasse kirjutatud ulmeteostes. Saunders on originaalile lähemal ja säilitab viisaka pöördumise: „What do you think about that, Professor?” (Abe 1970: 10), mis annab paremini edasi töötajate omavahelisi suhteid Abe romaanis.

Toon siinkohal veel ühe näite, mis ilmestab tõlke stiili ja tõstab esile eestikeelse tõlke suguluse Strugatski variandiga:

„Kuidas see kuradi plära teile meeldib?” Ta lõi nipsu vastu põlvedele laotatud ajalehte. (Abe 1966: 34)
– Как вам нравится эта чертовщина ? – Он щелкнул пальцем по газете, разостланной на коленях. (Abe 1965: 44)
「 <u>とんでもないことになったじゃありませんか……</u> 」膝の新聞を広げるなり、くっつかかのようにその指をつきたてるのだ。(Abe 1959: 38)

Ajalehest selgub, et keskealine mees, kelle peategelane Katsumi ja tema assistent Yoriki (eesti tõlkes kujul Joriki) valisid välja eksperimentide jaoks, on öösel salapärasel asjaoludel mõrvatud. Lähtetekstis küsib Yoriki professori käest ärritatult: „Üsna ootamatud arengud, kas pole?” Väljendi *tonde mo nai* 'uskumatu, võimatu, ootamatu' on Sisask arvatavasti Strugatski eeskujul tõlkinud „kuradi pläraks”. Lähtetekstis torkab Yoriki sõrmega ähvardavalt vastu ajalehte. Seda üsna sõjakat liigutust toetab originaalis väljend *kutte kakaru yō ni*, mis tähendabki 'väljakutsuvalt, protesteerivalt', kuid seda pole ei Strugatski ega Sisask vahendanud. Tõlkes annab väljakutsuvat hoiakut edasi küll otsese kõne toon, aga tekkiv meeleolu erineb algupärandi omast: Yoriki sõjakas žest on Sisaskil ja Strugatskil asendunud süütult mõjuva nipsuga. Saunders on need laused tõlkinud originaalilähedasemalt: „„Something unexpected's happened, hasn't it?” He opened the newspaper on his lap, thrusting his finger at it **as if he were challenging me.**” (Abe 1970: 32; minu rõhutus – A. A.) Siin on täpsemini edasi antud nii *tonde mo nai* kui ka *kutte kakaru yō ni* tähendus. Inglisekeelne tõlge loob adekvaatsema pildi meeste suhtest ja kehakeelest.

Seoses Abe vaadete muutumisega erinevad romaani variantides kommunismi selgitused, kuid huvitaval kombel on alljärgnevas näites eestikeelset tõlget nii lähteteksti kui ka Strugatski tõlkega võrreldes palju jõulisemaks muudetud:

On täiesti mõeldav, et orjastatud kommunistidel [<i>jiyū o ushinatta kyōsanshugisha</i>] saab olla vaid selline tulevik, mis on masinate abil ennustatav. (Abe 1966: 11)	On üsna mõistetav, et kommunistide jaoks, kes proovivad kõike suruda ettemääratud vormi [<i>hitsuzen no kata</i>], eksisteeribki viimaks ainult masinaga ennustatav tulevik.
自由を失った共産主義者なら、機械に予言されてしまうくらい未来しか、もっていないのかもしれない。(Abe 1959: 12)	すべてを必然の型にはめこんでしまうとする共産主義者なら、機械の予言されてしまうくらいの未来しか、持てないのが当然かもしれない。(Abe 1964: 14)

Abe otsustas esialgse versiooni väljendi *jiyū o ushinau* 'vabaduse kaotamine' asendada väljendiga *hitsuzen no kata ni hamekomu* '(kõige) surumine ettemääratud vormi'. Parandus seob teksti tihedamalt Nõukogude perioodi viisaastakuplaanide ja muude tulevikuks valmistumise protsessidega, mille valguses tundus üsna loogiline, et ennustamine on võimalik – teame ju omast käest, et lõõktööplaanid ei jäänud kunagi täitmata. Strugatski käe all sai *jiyū o ushinatta kyōsanshugisha* vasteks *утратившие свободу коммунисты* 'vabaduse kaotanud kommunistid' (Abe 1965: 18). Sisask tõlkis selle samuti tekstilähedaselt *vabaduse kaotanud kommunistideks*, kuid Loomingu Raamatukogu arhiivist (EKM EKLA, f 283, m 360:1, l 13) selgub, et toimetaja on käsikirjas väljendi *vabaduse kaotanud* maha tõmmanud ja asendanud kangema sõnaga *orjastatud*, mis oli isegi sula tingimustes julge valik. Eestikeelne tekst mõjub selle asenduse tõttu Nõukogude režiimi suhtes isegi kriitilisemalt kui Abe originaal.

Tõlgete võrdluse lõpetuseks peatun pikemalt ideofoonidel, mis jaapani keele tõlkijatele suurt peavalu valmistavad. Jaan Kaplinski on kirjutanud: „Soome-ugri, draviidi, jaapani ja paljudes Aasia ning Aafrika keeltes on aga kõlamaalingul väga oluline roll. Nende keelte eripära on seegi, et siin ei ole mõistlik rääkida onomato-poeetikast, sõnadest, mis matkivad helisid-hääli, vaid tegemist on palju laiema nähtusega, **sõnadega, mis „kirjeldavad” paljut muud pääle helide.**” (Kaplinski 2010: 133; minu rõhutus – A. A.) Selle sõnarühma olemust annab väga hästi edasi jaapanikeelne termin *gitaigo* 擬態語 'seisundit või olekut jälgendavad sõnad'. Need on enamasti kajasõnad, mis kirjeldavad kõlamaalingu kaudu mingit omadust, näiteks *heto-heto* 'rampväsinud' või *boro-boro* 'rābaldunud'. Kuna tõlkijal, kelle emakeel pole jaapani keel, on nende sõnade tunnetuslikke tähendusvarjundeid tihtipeale keeruline aduda ja igas sihtkeeles on seda tüüpi sõnade vahendamise võimalused erinevad, siis tuleb siinjuures selgelt välja tõlkija isiklik suhe tekstiga.

Abe romaanis esinevate ideofoonide täpne tõlkimine on eriti oluline lõikudes, kus antakse edasi veeinimeste keelesuhet. Veeinimeste elu on väga erinev inimkonna harjumuspärasest eksistentsist, mistõttu nende keeles pole kohta paljudele vanadele sõnadele ega väljenditele. Eespool tõin näite veeinimeste muusikatajust, aga samamoodi on eriline nende suhe keelde ja kirjandusse. Näiteks pole neil vajadust nutta, et silmi niisutada, mistõttu muutuvad tähendusetuks niisugused väljendid nagu *pisaraid valama*. Üks teadlane selgitab teoses seda muutust järgmiselt:

Tē nōustute kindlasti sellega, et inimtunded sõltuvad suurel määral naha ja limaskestade kompimisvõimest. Võtke kas või väljendid „**külmavärin jooksis üle ihu**”, „**sipelgad naha vahel**”, „**kurk on kuiv**”, „**nad liibuvad teineteise vastu**”... Juba üksnes need sõnaseosed näitavad, milline tähtsus on kompimismeelel meie elamuste ja meeleolude kujundamisel. Lühidalt – kompimismeeles avaldub instinktiivne püüdlus kaitsta merd õhu eest. [...] Isegi merestiihiast eemaldudes võttis inimene mere maismaale kaasa, mähkis selle iseenda nahka. [...] Võtkem see kokku nii: mis on siis välissekretsiooninäärmed muud kui mere abi roiduvale nahale? Pisarad on silmade meri... Ning kõik meie emotsioonid taanduvad välissekretsiooninäärmete teatavatele seisunditele... ehk teiste sõnadega – mere kaitsevõitlusele maismaa vastu... (Abe 1966: 160–161)

Selles tsitaadis esinevad ideofoonid *zotto suru, zara-zara, nebatsuku, muzumuzu* panevad korduvate z-häälikutega terve lõigu sumisema. Kõik need sõnad viitavad maismaanimese spetsiifilisele nahapinnal tekkivale tunde, mida vee all ei esine. Vee all nahk ei ketenda ega muutu kleepjaks (vähemalt mitte samasugusel moel). Kõik kirjeldatud omadused on seotud naha ja õhu suhtega. Eestikeelne tõlge on eeltoodud sõnade vahendamisel lähtunud arvatavasti Strugatski tõlkest: „Возьмем, например, выражения „мороз по коже“, „мурашки по телу“, „в горле пересохло“, „он к ней липнет“” (‘Võtame näiteks väljendid „kül mavärin ihul“, „sipelgad nahal“, „kurk on kuiv“, „üks liibub teise vastu“; Abe 1965: 193). Otse jaapani keelest tõlkides oleks võinud kasutada sõnu: *judisema, ketendama, kleepuma, kihelema*, et k-tähe kordusega algupärandi z-tähe kordust asendada, kuigi suhe õhuga ei pruugi nii paremini välja tulla kui väljendites „kül mavärin“, „sipelgad naha vahel“ ja „liibuvad teineteise vastu“. Küllap on veelgi paremaid tõlkevariante.

Saundersi ingliskeelses tõlkes kõlavad kokku sõnad *sticky* ja *itchy* ning tõlge rõhutab tunde ja puudutuse tähtsust: „For example, „to feel clammy“, „rough to the touch“, „to be sticky“, „to feel itchy“ – to take but a few such sensations of the body surface – all, you realize, are metaphors for mood or atmosphere” (‘Võtkem näiteks mõned kehapiinnaga seotud tunded – „nätske“, „kare“, „kleepuv“, „sügelev“ – ja mõistame kohe, et need on seotud meeleolu või õhustikuga; Abe 1970: 186). Õhu käes elavate inimeste tundemaailmale viitab Saundersi tõlkes ka sõna *atmosphere* õhustik. Just õhustik on see, mis pole enam veeinimesele kättesaadav.

Agu Sisaski tõlketöö mõju

Eravestluses käesoleva artikli autoriga tunnistas Agu Sisask, et Abe teose tõlkimine käis tal terminoloogiliselt „täiesti üle jõu”.⁷ Tekst sisaldab rohkelt teaduslikku sõnavara, mida oli väga keeruline tolleaegsete sõna- ja käsiraamatute abiga edasi anda. Kahjuks ei mäletanud Sisask täpselt, kuidas tõlge sündis. Ta töötas Leningradis Fontankal asuvas ülikooli ida osakonna raamatukogus, kus ta sõbrunes Vladivostokist pärit „jaapanlasest vene keele ja kirjanduse eriala stažööriga”, kes soovitaski tal see teos tõlkida. Kui selgus, et asi ei edene, aitas sõber keerukamate kohtade tõlkimisel. Kuigi tekstide võrdlusest selgus, et tõlkel on suuri sarnasusi Arkadi Strugatski tõlkega nii leksikaalsel, idiomaatilisel kui ka stiililisel tasandil, ei meenunud Sisaskile vestluse käigus, kas ta seda kasutas või mitte. Küll aga mäletas ta, et Loomingu Raamatukogu peatoimetaja Otto Samma uuris kohe, kas see raamat on vene keeles ilmunud. Venekeelse tõlke olemasolu tagas selle, et raamatu avaldamisega eesti keeles ei kaasnenud probleeme. Samma oli viivitatult hankinud Strugatski tõlke, sest toimetuses ei osanud keegi jaapani keelt. Küllap kasutatigi toimetamisel seda teksti, sest ühtki teist tõlget tollal veel ilmunud polnud.

Abe Kōbō kinnistumine eesti lugeja teadvuses intelligentse eksistentsialistliku kirjanikuna, kes ei jäänud alla prantsuse ega vene autoritele, oli siinmail kõigest

⁷ Salvestus 17. IX 2022.

ühe tõlkija – Agu Sisaski – teene, mis näitab, et Eestis oli ja on tõlkijal ning tema valikutel kirjanduskaanoni kujundamises erakordselt suur roll. Nagu eespool mainitud, kujunes ingliskeelses maailmas 1950-ndatel ja 1960-ndatel peamiselt Ameerika ülikoolides töötavate akadeemiliste tõlkijate mõjul välja kanooniline nägemus heast jaapani kirjandusest, mis keerles traditsiooniliste jaapani väärtuste ümber. Edward Fowler (1992: 8) kirjutab: „Lõputud arvustused ja artiklid, isegi üks raamat, on kasutanud Mishima, Kawabata ja Tanizaki nimesid terve jaapani kirjanduskorpuse metonüümidenä.” Nende looming oli nii kirjastajate kui ka lugejate jaoks standard, millega ülejäänud autoreid võrreldi. Alles 1970-ndatel andsid need kolm suurt nime teed n-ö uuele triumviraadile: Abe Kōbō, Endō Shūsaku ja Ōe Kenzaburō (Fowler 1992: 42). Eestis aga kujunes tänu Sisaski tegutsemisele vastupidine olukord: kõigepealt ilmusid uue kolmiku tekstid (Abe teosed ja Endō romaan „Meri ja mürk”) ning vana väärika seltskonna kaks autorit jõudsid Eesti lugejani hiljem, kui 1969. aastal ilmus Sisaski tõlkes Mishima Yukio „Pärast banketti” („Utage no ato” 宴のあと, 1960) ja 1980. aastal Kawabata Yasunari „Mäe hää” („Yama no oto” 山の音, 1954). Kolmanda suure, Tanizaki Junichirō ilukirjanduslikust loomingust ilmus 2025. aastal Margit Juurika tõlkes romaan „Arutu armastus” („Chijin no ai” 痴人の愛, 1925) – enne seda oli ilmunud ainult üks pisike fragment Vikerkaares (1995, nr 9–10, „Võti” („Kagi” 鍵, 1956), tlk Rein Raud) ning 2004. aastal Maret Nukke tõlgitud essee „Varjude ülistus” („In’ei raisan” 陰翳礼讃, 1933). Uuest triumviraadist ilmus Ōe esimene eesti keelde tõlgitud teos 2014. aastal: Margit Juurika tõlgitud „Sajandi mäng” („Man’en gannen no futtobōru” 万延元年のフットボール, 1967).

Agu Sisaski tegevust jaapani proosa tõlkimisel ja kaanoni kujundamisel on raske ülehinnata. Loomingu Raamatukogu peatoimetajana teenis ta ära ütluse „visa kui Sisask”. Mõnekümne aastaga tutvustas ta eesti lugejatele mitmeid olulisi autoreid, aga paljude põlvkonnakaaslaste jaoks oli just Abe Kōbō „Neljas jääaeg” see värske tuulehoog, mis tõi endaga kaasa uutmoodi kirjanduslikku mõtlemist. Sisaski 60. sünnipäeva puhul kirjutas Rein Veidemann: „[---] Sisask talitas nagu ühes idamaises õpetussõnas: ära rabele, istu ja oota jõe ääres, kuni su vaenlase laip sinust mööda ujub. Ehk on selleski mingi hingelise visaduse märk. Agu Sisask ongi ju koolituselt ja kiindumuselt orientalist, jaapani keelest tõlkija. Pean siis tänama teda selle eest, et ta Kobo Abe „Neljanda jääaja” eesti keelde ümber pani. See on mu üks lemmikraamatuid.” (Veidemann 2000) Küllap tundsid samamoodi paljud teisedki kuuekümnendate tõlkekirjanduse terased lugejad.

Artikkel on seotud projektiga „Tõlkimine ajaloos, Eesti 1850–2010: tekstid, tegijad, institutsioonid ja praktikad” (PRG1206).

KÄSIKIRJALISED ALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseum (EKM), Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 283 – Loomingu Raamatukogu. Tõlked, käsikirjad, kirjavahetust.

VEEBIVARAD

ABSOS = Переводы. – Аркадий и Борис Стругацкие. Официальный сайт.

<https://www.rusf.ru/abs/trans.htm>

Strugatski 1985 = Аркадий Стругацкий, Из выступлений на встречах с читателями и переводчиками. Саратов, июль 1985 г. – Аркадий и Борис Стругацкие. Официальный сайт. <https://www.rusf.ru/abs/ans-trns.htm>

KIRJANDUS

Abe Kōbō 1958. Daiyon kanpyōki 第四間氷期 [Neljas jäävaheaeg]. – Sekai, nr 7, lk 251.

Abe Kōbō 1959. Daiyon kanpyōki 第四間氷期 [Neljas jäävaheaeg]. Tōkyō: Kōdansha.

Abe Kōbō 1964. Daiyon kanpyōki 第四間氷期 [Neljas jäävaheaeg]. Tōkyō: Hayakawa.

Abe 1965 = Абэ Кобо, Четвертый ледниковый период. Перев. Аркадий Стругацкий. (Библиотека современной фантастики в 15 томах. Том 2.) Москва: Молодая гвардия.

Abe Kōbō 1966. Neljas jääaeg. Tlk Agu Sisask. – Loomingu Raamatukogu, nr 11–13. Tallinn: Periodika.

Abe Kōbō 1970. Inter Ice Age 4. Tlk E. Dale Saunders. New York: Albert A. Knopf.

Agur, Ustus 1966. Teadus, kirjandus, fantaasia. Mõttemõlgutusi teadusliku fantastika ümber. – Sirp ja Vasar 2. IX, lk 4–5; 9. IX, lk 3.

Berežkov 2018 [1965] = С. Бережков, От переводчика. – Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий. Полное собрание сочинений в 33 томах. Том 9. Сост. Светлана Бондаренко, Виктор Курильский, Юрий Флейшман. Санкт-Петербург: Изд-во Сидорович, с. 291–293.

Fowler, Edward 1992. Rendering words, traversing cultures: On the art and politics of translating modern Japanese fiction. – The Journal of Japanese Studies, kd 18, nr 1, lk 1–44. <https://doi.org/10.2307/132706>

Jaanits 2019 = Sisse elades, nautides ja püüdes hetke enne loomist. Agu Sisaskiga vestles Maarja Jaanits. – Tõlkija hääл VII. Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate seksiooni aastaraamat. Tallinn: Kultuurileht, lk 143–155.

Kaalep, Ain 1964. Kolme tulevikufantaasiat üle lugedes. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 641–647.

Kaplinski, Jaan 2010. Ideofoonidest meil ja mujal. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 133–136.

Kapur, Nick 2018. Japan at the Crossroads: Conflict and Compromise after Anpo. Cambridge–London: Harvard University Press.

Keler, Vladimir 1968. Homo sapiens – mõistusega inimene. Tlk Arlentin Laisaar, H. Hein. Tallinn: Valgus.

Kruus, Oskar 1966. Belletristilisest fantastikast. – Sirp ja Vasar 12. VIII, lk 1, 6.

Kruus, Tuuli 1975. Fantastika lastekirjanduses. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 449–457.

Lotman 2010 = Юрий Михайлович Лотман, Непредсказуемые механизмы культуры. (Bibliotheca Lotmaniana.) Таллинн: TLU Press.

Okuno Takeo 1964. Nihon no SF to Abe Kōbō 日本のSFと阿部公房. – Abe Kōbō, Daiyon kanpyōki. Tōkyō: Hayakawa, lk 206–209.

- Okuno Takeo 1974.** Abe Kōbō: sono hito to sakuhin 阿部公房:その人と作品. – Sekai SF zenshū, kd 27, lk 483–493.
- Rudnytska, Nataliia 2022.** Translation and the formation of the Soviet canon of world literature. – Translation Under Communism. Toim Christopher Rundle, Anne Lange, Daniele Monticelli. Cham: Palgrave Macmillan, lk 39–71.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-79664-8_3
- Schnellbächer, Thomas 2004.** Abe Kōbō, Literary Strategist. The Evolution of his Agenda and Rhetoric in the Context of Postwar Japanese Avant-garde and Communist Artists' Movements. (Iaponia Insula – Studien zu Kultur und Gesellschaft Japans 13.) München: Iudicium Verlag.
- Simon, Erik 2004.** The Strugatskys in political context. – Science Fiction Studies, kd 31, nr 3. Soviet Science Fiction: The Thaw and After, lk 378–406.
<https://doi.org/10.1525/sfs.31.3.378>
- Strugatski 2018 [1964]** = Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий. Переписка, 1964. – Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий. Полное собрание сочинений в 33 томах. Том 8. Сост. Светлана Бондаренко, Виктор Курильский, Юрий Флейшман. Санкт-Петербург: Изд-во Сидорович, с. 475–547.
- Strugatski 2022** = „Улитка на склоне” (1965). – Борис Вишневский, Двойная звезда. Миры братьев Стругацких. Санкт-Петербург: Дом Галича, с. 97–106.
- Tomberg, Jaak 2004.** Noovum keeles. Keskmehihettest postmodernistlikus teaduslikus fantastikas. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 830–840.
- Veidemann, Rein 2000.** Mees visa kui Sisask. – Eesti Päevaleht 21. VIII, lk 6.

Alari Allik (snd 1973), PhD, Tallinna Ülikooli Jaapani uuringute dotsent (Narva mnt 29, 10120 Tallinn), alari.allik@tlu.ee

From the ice age to the inter ice age: Abe Kōbō's *Daiyon kanpyōki* in the translations of Agu Sisask and Arkady Strugatsky

Keywords: translation history, translation studies, translation criticism, translated literature, science fiction

This article examines how Abe Kōbō's science fiction novel *Daiyon kanpyōki* ("Inter Ice Age 4") reached Estonian readers in 1966 through Agu Sisask's translation. Having come to Sisask by somewhat accidental means, the work became an important part of the local literary canon, influencing theoretical debates on the nature of science fiction and challenging the Western-centric tendencies characteristic of such discussions.

A year before the Estonian translation appeared in print, Arkady Strugatsky's Russian translation was published (1965). In addition to serving as the basis for several indirect translations issued in the Soviet Union, it also functioned as the model

for the Serbian and Hungarian versions. Translations based on the Russian version are easily identifiable, as Strugatsky mistakenly rendered the word *kanpyōki* ('inter ice age', i.e. 'interglacial') as 'ice age'. A comparative analysis of the Estonian and Russian translations reveals numerous stylistic and lexical similarities between the two versions. Both Strugatsky's and Sisask's texts rely on the earliest version of Abe's work, published in 1958–59 in the journal *Sekai*, aimed at Japanese intellectuals; this version differs in several important respects from the revised and expanded edition cited as the source text in *Loomingu Raamatukogu*.

In addition to examining the cultural-historical background and comparing the translations, the study highlights the central role of the translator in shaping the literary canon. Whereas in the English-speaking world the so-called great triumvirate of Japanese authors (Tanizaki, Kawabata, Mishima) predominated, in Estonia Sisask first introduced readers to writers of a younger generation (Abe, Endō). The comparison of the translations and the contextualization within literary history demonstrate how the choices of a single translator – Agu Sisask – significantly influenced the reception of Japanese literature in Estonia and shaped the preferences of the local readership.

Alari Allik (b. 1973), PhD, Associate Professor of Japanese Studies at Tallinn University (Narva mnt 29, 10120 Tallinn), alari.allik@tlu.ee.